

УДК 070/910.4(477.74):177

DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2023.29.300634>

«МАРШРУТИ ПАМ'ЯТІ»: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ В ОБ'ЄКТИВІ ЗМІ

Аліна Задорожня,

канд. політ. наук, доцент

кафедри журналістики, реклами та медіакомунікацій
факультету журналістики, реклами та видавничої справи
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
e-mail: alizador@onu.edu.ua

Стаття присвячена темі меморіалізації місць, які стали доказами героїчного спротиву українського народу та злочинів російських військових у період їх повномасштабного вторгнення на територію України. В матеріалі йдеться про міста, села, вулиці, на яких пролилася кров військових та цивільних від рук окупантів. На деяких з них пропонується створити «маршрути пам'яті». Усі вони мають увійти до загальнонаціональних туристичних шляхів. У такий спосіб українці віддаватимуть шану пам'яті полеглим землякам та будуть демонструвати іноземним відвідувачам незламність одного народу й свідчити про злочинні дії іншого, щоб історія не повторилася.

Публікація являє собою аналіз журналістських матеріалів, у яких йдеться про ініціативу створення «маршрутів пам'яті» та вказуються місця жорстокого знищення населення України, описується нинішній стан об'єктів та представлено важливі фотодокази.

Ключові слова: маршрути пам'яті, війна Росії проти України, внутрішній туризм.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми та її зв'язок із науковими і практичними завданнями.

Приводом для написання публікації стали події, пов'язані з лютневим вторгненням 2022 року, яке відкрило для українців темну сторінку історії з масовими вбивствами та знущаннями як над військовими, так і над мирним населенням країни. Діти не стали винятком. Питання маршрутизації місць, де відбувалися злочини, розглядається наразі на рівні державних органів влади. До розгляду питання почали активно залучатися історики, культурологи, архітектори, туроператори та спеціалісти інших галузей. Ініціатива щодо реалізації «маршрутів пам'яті» мала на меті створення цілої системи комплексів, яка підкреслюватиме українську національну ідентичність та захищатиме цінності сталого миру.

Переважно ЗМІ презентували тему «маршрутів пам'яті» у рубриці новин, надаючи лише фактичну інформацію. Сутність проблеми у публікаціях зводилася до

етапів обговорення ідеї, створення стратегії, розв'язання питань, які місця треба увічнити, як це зробити, щоб не травмувати місцевих та щодо включення шляхів до загальних туристичних програм. Автори аналітичних матеріалів вітчизняних масмедіа описують та ілюструють картини, які можуть стати частиною маршруту. Мовиться здебільшого про деокуповані території. Щодо створення подібних маршрутів на тимчасово зайнятих ворогами місцях, а їх частіше спостерігаємо в роботах іноземної преси, дискусія не ведеться. Окремі питання – бомбардування Маріупольського драматичного театру, підриг дамби Каховської ГЕС, абсолютне нищення населених пунктів. Розробка цих шляхів ризикує затягнутися на післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На початку розгляду теми варто зауважити, що це питання є об'єктом досліджень представників різних наук та напрямків, серед яких історики, філософи, антропологи й навіть етнополітики. Проблемами розвитку «маршрутів», здебільшого «місць пам'яті», займалися такі вітчизняні науковці та фахівці, як Ганна Носова [16], Лариса Нагорна [15], Мар'яна Олесків [3], а серед європейських експертів слід зазначити наступних: Кірсі Хюверінен [9], Льюбера Маркоса [14], П'єра Нора [16], Сніжану Дервішкadiч [9].

Кожен з них вніс особистий вагомий вклад у дослідження щодо проблеми перетворення історичних місцин на туристичні локації в нашій країні і за її межами. Ці питання не можна розглядати осторонь журналістських публікацій, які розкривають чимало істин, свідчень про події війни. Серед таких варто зазначити Карлотту Гал та Данієля Берегулака [13], Леона Арона [10]. Арман Сольдін [12] Євген Сакун, Максим Левін – лише декілька журналістів, які поклали власне життя, щоб світ побачив справжнє обличчя російського ворога. За даними ІМІ, станом на 27 листопада внаслідок широкомасштабного вторгнення в Україну загинуло 70 журналістів і 10 з них – під час виконання професійних обов'язків [8]. Більшість представників ЗМІ перебували на фронтах, стали жертвами російських обстрілів чи катувань. Однак їхні відеосюжети, фото, карти та опитування складають унікальний архів злочинів з боку росіян, водночас засвідчують про подвиги, відчайдушний спротив українців та є цінними при створенні «маршрутів».

Мета дослідження.

Мета полягає в тому, щоб завдяки публікаціям у ЗМІ визначити цінність «маршрутів пам'яті» російсько-української війни для самих українців та закордонних відвідувачів, які подорожуватимуть Україною.

З огляду на це, спробуємо відшукати відповіді на наступні питання:

- роз'яснимо термін «маршрути пам'яті»;
- звернемо увагу на потенційні місця, які можуть увійти до загальної карти маршрутів;
- проаналізуємо матеріали ЗМІ, які представляли цю тему.

До об'єкта віднесемо «маршрути пам'яті» як систему місць, які мають увійти до туристичної карти країни, до предмета – висвітлення у ЗМІ ідеї реалізації проєкту.

Методологія передбачає збір та опрацювання необхідної інформації. У зв'язку з цим довелося здійснити аналіз ситуації, провести дослідження об'єкта в часі та порівняти й узагальнити отримані факти.

Дані станом на 27 листопада 2023 року

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перед тим як перейти до детального розгляду публікацій, прослідкуємо еволюцію створення «маршрутів пам'яті» від стежки, яка розширюючи кордони, переростає у шлях. Прикладом «стежки спогадів», що має на меті нагадувати відвідувачам про померлу близьку людину, може бути доріжка одного з хоспісу в американському штаті Мен. Вона складається з цеглинок з вигравіюваними текстами. Усі бруски мають особистий глибокий зміст та ведуть до саду. В Одесі до подібних місць варто віднести Алею Праведників народів світу в Прохоровському сквері. Головною відмінністю таких стежок від маршрутів, окрім масштабності, є те, що останні здебільшого зберігають первісний стан місцевості, де скоювався злочин.

Перше вживання дефініції «місця пам'яті» – (фр. *Lieu de mémoire*) відносять до 80-х років ХХ-го століття для позначення місць, які є цінними й навівають важливі спогади певним групам людей. Саме тут, на переконання французького історика, який започаткував цей термін, П'єра Нора, пам'ять кристалізується й знаходить притулок: «Коли сама пам'ять розірвана, вона може існувати лише на основі «місця пам'яті» – мнемічних місць. Сила пам'яті зберігається зараз у місцях пам'яті, які акумулюють і зберігають історію» [16]. Дослідник глибоко переконаний, що такими об'єктами можуть бути мармуровий меморіал, предмети, будівлі, книги, пісні, а також люди, навіть цілі покоління.

Усе має на меті представляти культурну пам'ять, яка завжди існує в теперішньому часі, тобто є актуальною. І в цю актуальність, на думку вченої Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України Ганни Носової, органічно вписуються місця пам'яті, або, як вона їх назвала, «своєрідні “топоси” – зони соціальної пам'яті». Науковиця погодилася з думками сучасних дослідників з приводу того, що «місця пам'яті» є складовою масової свідомості, а не суто науки: «Тому якщо в межах останньої варто її реконструювати, то на рівні масової свідомості руйнувати їх цілісність навряд чи варто» [16].

Український етнополітолог, доктор історичних наук Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України Лариса Нагорна розглянула «місце» як елемент триади просторових понять, а саме: простір – територія – місце. Вона пов'язала ці пам'ятні комплекси з краєзнавством: «Закодована в «місцях пам'яті» мнемонічна енергія концентрується переважно за законами просторової близькості і справляє чималий вплив на кристалізацію суспільних уявлень про час і

простір, «своє» й «чуже»... Важливо лише обирати серед «місць пам'яті» не стільки сліди минулих битв, скільки етапи розвитку й матеріалізації людського інтелекту, а також кращих форм інтелектуального спілкування» [15].

Вчений-антрополог з Вашингтонського університету США Льюбер Маркос «копав глибше», переконуючи, що наявні маршрути мають відголос далекого минулого, а точніше, що ранні стежини можуть впливати на пізніші. Він підтримав думку, що простий акт слідування шляхом, який існує, є своєрідною формою спілкування з минулим. До того, виводячи власні алгоритми, науковець запропонував краще «зрозуміти спектр не лише тих мереж, які були матеріалізовані, а й тих, які могли існувати в якийсь одноразовий період» [14].

У власному дослідженні відома нам професорка Лариса Нагорна резюмувала, що будь-то історик чи філософ, обидва мають усвідомлювати, що коли колективна пам'ять творить «більш «правдиву» правду, ніж правда історії, вона спирається на правду пережитого, правду спогадів про біль і страждання, про репресії, приниження. Забуття» [15]. Тому перед тим, як робити висновки, треба враховувати чимало факторів і водночас дотримуватися встановлених професійних норм. Авторка нагадала про важливість контролю за цими територіями на рівні держави, вбачала необхідність у формуванні чіткої пам'яткоохоронної стратегії: «Якщо подивитися на стан автентичних історичних пам'яток XI-XVIII століть, то, за нечисленними винятками, це руїни, які упродовж століття взагалі можуть зникнути. На Заході величезні кошти вкладаються у консервацію таких споруд; у цьому, зокрема, вбачається запорука успішного розвитку туристичної галузі» [15].

Логічно усвідомлювати, що комплекси цих «місць» складаються у маршрути й шляхи. Проте країни як актори світової політики, що пережили трагічні події, по-різному поставилися до репрезентації пам'яті.

Так, вулиця Поморська, фабрика емальованого посуду Оскара Шиндлера (того самого бонівана, який врятував життя близько 1200 євреїв) а далі аптека «Орел» у польському Кракові склали шлях пам'яті, що розповідає історію міста з гестапо та терором 1939–1945 років.

Балканські країни, після болісного розпаду Югославії, акцентували на розвитку інфраструктури та пізнавального туризму в місцевостях, де відбувалися бойові дії. Представниця Green Destinations у Боснії та Герцеговині Сніжана Дервішкadiч зазначила, що з розвитком туризму стало легше переконати відвідувачів у безпечних подорожах країною. Вона навела приклад маленького містечка Требінье, розташованого на кордонах з Хорватією і Чорногорією, де муніципалітет вирішив активізувати торгівлю, розвивати природний парк, а маршрут старої вузькоколійки переобладнати на велосипедний і пішохідний маршрути: «Вони розпочали з концептом долучення до програми Green Destination і, крім удосконалення інфраструктури, працювали над розробленням своїх історій» [9]. У відомій мальовничими пейзажами Чорногорії можливі негативні асоціації туристів фахівці туристичної галузі долали

на рівні влади – під час формування стратегії комунікації. Таким досвідом з українськими колегами поділилася співзасновниця Balkan Green initiative з Чорногорії Кірсі Хюверінен: «Туристи захочуть подивитися на наслідки війни, але ми маємо бути дуже чутливими» [9].

Слід зазначити, що в Україні питання меморіалізації місць тортур та гноблення українського народу російськими військами теж постало на державному рівні. Увіковічити пам'ять про трагедію спочатку взялися на території Київської області. Йшлося про міст у селі Романівка, відомий як «дорога життя», що з'єднував Бучу та Ірпінь з Києвом, помешкання Бучі, де зафіксовані перші акти геноциду з боку російських військових, Мощун і Бородянка Бучанського району, у яких не залишилося жодної непошкодженої будівлі, на дорогах стояла горіла ворожа техніка. Наступними, за пропозиціями експертів, мали бути населені пункти Чернігівської, Харківської, Херсонської областей.

Проект «Концепції меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни Київщини до 2026 року» передбачав створення мапи «маршрутів пам'яті», які повинні бути «інтегровані у загальнонаціональний маршрут» [7]. До групи бенефіціарів, за документом, увійшли родини загиблих, військових, ветеранів, людей, які вижили, професійні спільноти, місцева влада. Переслідувалося декілька цілей, а саме: встановлення історичної справедливості вшанування пам'яті, визнання особистого внеску, ролі загиблого, визнання здобутків. Окрім цього, ініціатива покликана, демонстрацією злочинних дій, сприяти в покаранні за знущання та вбивства. Підхід до реалізації ідеї виглядає цілісним. Робота над визначенням «маршрутів» враховувала низку пунктів, серед яких: створення місць пам'яті, меморіальних об'єктів, візуалізацій з визначеними табу; співпраця з іноземними фахівцями, музеями; навчання туристичних, музейних гідів; диджиталізація об'єктів; розробка інформації на офіційних сайтах місцевої влади; підготовка довідників.

Створення таких «маршрутів» матиме важливе етичне, культурне, історичне значення. У цьому переконана Голова Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) Мар'яна Олеськів: «Для нас буде важливим питанням поєднати такий шлях, який не травмуватиме мешканців, але з іншого боку зможе показати всі ті звірства, які творила армія російської федерації. А також показати українцям і різним народам наших військових і простих мешканців, які цю навалу зупинили» [3]. Заступниця міністра культури та інформаційної політики України Галина Григоренко у свою чергу підкреслила, що усю необхідну інформацію треба накопичувати невідкладно: «Зберегти артефакти, зібрати усні історії людей, верифікували офіційні дані, провести відкритий конкурс на меморіали, опрацювати драматургію маршруту, залучити гідів – це все необхідні складові меморіалізації, з якими варто працювати вже зараз» [11].

Прикладом такої оперативної журналістської роботи є детальна карта злочинів проти населення Бучі співробітників The New York Times Карлотти Гал та фотографа Данієля Берегулака. Протягом тижня вони «задокументували тіла майже трьох де-

ссятків людей там, де вони були вбиті» та «засвідчили понад сотню мішків із тілами на братській могилі та міському кладовищі» [13]. Тут вказані місця, де батька було застрелено разом із сином, матір з донькою, дід, де вбиті сестри, підвали зі згвалтованими та вбитими, хтось їхав вулицею по хліб, когось знайшли в саду чи у ямі.

Старший науковий співробітник Американського інституту підприємництва Леон Арон написав у *Washington post* про окупований Маріуполь, який теж має потрапити до українського «шляху пам'яті». Він нагадав читачам, що до війни це був ключовий промисловий центр країни з населенням 440 тис. осіб. Автор засвідчив, як окупанти стирають історію міста: «Пропаганда, спрямована на знищення будь-якої ознаки українського минулого міста, починається з воріт, де українське написання назви міста замінюється російським» [10]. На фото автора руїни комбінату «Азовсталь», школярі біля зруйнованого вокзалу та військова техніка окупантів на фоні Драматичного театру. Усе це могло б стати частиною пам'ятних місць, проте росіяни квалпляються всіляко ліквідувати сліди своїх дій.

Антонівський міст, ККЗ «Ювілейний», Управління СБУ, Мультиплекс, Херсонський аеропорт у Чорнобаївці та інші напівзруйновані будівлі увійшли до «Експресії містом-привидом» [5] Олени Максименко. Таку інтерактивну подорож авторка підготувала для «Новинарії». У цій публікації вітчизняної журналістки йшлося про звільнений Херсон.

Відеожурналіст AFP Арман Сольдін – один із тих, хто фіксував свідчення російської агресії ціною власного життя та загинув під Бахмутом у результаті обстрілу російськими «Градами». За іронією долі до Франції він з родиною потрапив немовлям, тікаючи з охопленої війною Боснії. Відважний вчинок журналіста підкреслив Президент ФР Еммануель Макрон, зазначивши, що Арман «втілює пристрасть редакції – пристрасть доносити правду, розповідати історії та збирати свідчення. Це була пристрасть до справи: обов'язку інформувати» [12]. Такими свідками також були американський відеожурналіст та співробітник *The New York Times* Брент Рено, застрелений російськими військовими на блокпосту в Ірпені, ірландські журналісти *Fox News* П'єр «Зак» Зажкевський та Олександра Кувшинова, чий автомобіль потрапив під обстріл у Горенці, литовський режисер-документаліст Мантас Кведаравічюс, вбитий під час спроби покинути Маріуполь та інші.

Чимало представників ЗМІ в супроводі українських фіксерів відвідували місця звияги та запеклих боїв, які майже «не підлягають відбудові». Найбільше таких зафіксовано у Донецькій та Луганській областях. У матеріалах масмедіа серед найбільш зруйнованих вказуються Северодонецьк, Попасна, Рубіжне, Щастя, Кремінна, Волноваха, Вугледар, Мар'їнка, Лиман, Соледар, Бахмут. За словами голови комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Олени Шуляк, такі знакові «міста, які увійшли в історію боротьби за незалежність», необхідно обов'язково відбудувати [1]. Проте подібні перспективи важко уявити, усвідомлюючи, що де-

які території знищені на 90%. Такі побоювання підтвердив ексголова Луганської обласної військової адміністрації Сергій Гайдай: «Коли ми деокупуємо Сєверодонецьк і Рубіжне, ми жажнемося. Те, що ми побачимо, якщо зайдемо в міста – ще раз розбі'є серця – бо це гірше за Прип'ять... життя там взагалі відсутнє» [6].

Водночас ідея відвідування трагічних місць як туристичних локацій під час війни викликала неоднозначну реакцію у пересічних українців з різних регіонів країни, незалежно від відстані до лінії фронту. Наприклад, на одному із сервісних порталів пропонується супровід в деокупованих містах і селах Київщини, ескорт Черніговом, Сумами у вигляді престурів для журналістів, блогерів, а також турів для офіційних, дипломатичних делегацій. Один з турів включає подорож Ірпінською дорогою, вулицями, де розстрілювали мирних жителів, де горіла колона російської техніки, із зупинкою біля Церкви Св. Апостола Андрія Первозванного, поряд з яким виявили братську могилу українців. При цьому зазначалося, що прибуток від прогулянок йде на відновлення країни.

Критиці піддалися організатори серії турів «Сміливі міста» туристичного порталу Visit Ukraine за ідею проводити прогулянки вулицями, на яких вбивали й катували українців, влаштували різанину під час окупації. Противники вважають це невчасним і недоречним, особливо для сімейних прогулянок. Саме тоді засновник Visit Ukraine Антон Тараненко мотивував організацію подібних екскурсій напливом туристів, розвитком усієї галузі. Він озвучив, що менш ніж за пів року Україну відвідало понад мільйон іноземців, а «розповідь будь-якого іноземця після побаченого є додатковим доказом злочинів Росії які вона замовчує» [4].

До прикладу, пам'ятну екскурсію у Львові влаштували в інший спосіб. До Міжнародного дня захисту дітей тут провели перформанс «Екскурсія Львовом, яка ніколи не відбудеться» [2]. Вона мала на меті продемонструвати світові обсяг трагедії: на площі виставили порожні шкільні автобуси, як символ вбитих росіянами українських дітей.

Та наразі найбільш безпечним способом ознайомитися з потенційними «маршрутами пам'яті» лишаються матеріали журналістів.

Висновки та перспективи дослідження.

Безумовно, що розробка загальноукраїнської стратегії «маршрутів пам'яті» має бути спільною роботою представників державної влади, науковців, митців та громадськості. Вона повинна пройти певну адаптацію та підготовку населення, у чому особлива роль відводиться представникам ЗМІ.

До прикладу, на першому етапі втілення проекту (під час війни), на сторінках та екранах масмедіа можуть бути представлені матеріали інформаційних та аналітичних жанрів у вигляді репортажів, інтерв'ю, лонгвідів з інфографікою, що надаватимуть інформацію про злочини, про окремі місця, людей, історії з дотриманням журналістських стандартів.

Під час другого – післявоєнного етапу журналісти покликани писати про відбудову зруйнованих чи напівзруйнованих територій, залишаючи особливе місце для розповідей про «маршрути пам'яті», які на той момент мають бути визначеними. Це будуть локації, пов'язані зі злочинними діями та героїзмом українців. Ще одним напрямком діяльності журналістів стане підготовка довідкової інформації для вітчизняних та іноземних туристів.

Точкою відліку такого загальноукраїнського маршруту російсько-української війни мають бути екскурсії «Революції Гідності» від Михайлівської площі, майданом Незалежності до алеї Героїв Небесної Сотні, а далі – особливі місця на майже 604 тисячах кілометрах квадратних героїчної України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гичко М. «Питання болюче»: у Раді назвали населені пункти, які Україна може не відбудувати. *Інформаційне агентство «Уніан» від 12 жовтня 2023*. URL: <https://www.unian.ua/society/pitannya-bolyuche-u-radi-nazvali-naseleni-punkti-yaki-ukrajina-mozhe-ne-vidbuduvati-12422580.html> (дата звернення: 12.10.2023)
2. Екскурсія, яка ніколи не відбудеться»: у Львові перформанс в пам'ять про вбитих дітей. *Інформаційне агентство «Укрінформ» від 01 червня 2022*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3497292-ekskursia-aka-nikoli-ne-vidbudetsa-ulvovi-performans-v-pamat-pro-vbitih-ditej.html> (дата звернення: 01.06.2022)
3. Концепція відвідування місць пам'яті російсько-української війни. *Інформаційне агентство «Укрінформ» від 14 вересня 2022*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3569613-koncepcia-vidviduvanna-misc-pamati-rosijskoukrainskoi-vijni.html> (дата звернення: 12.10.2023)
4. Коцан К. Українські гідні пропонують туристичні екскурсії містами, які постраждали від війни. У мережі ідею розкритикували. *Журнал великого міста «БЖ» від 16 серпня 2022*. URL: <https://bzh.life.ua/mesta-i-veshi/visit-ukraine-ekskursiyi-bucha-irpin/> (дата звернення: 12.11.2023)
5. Максименко О. Екскурсія містом-привидом. Як звільнений Херсон виживає під обстрілами. *Інтернет-видання / газета «Новинарня» від 14 грудня 2022*. URL: <https://novynarnia.com/2022/12/14/ekskursiya-xerson/> (дата звернення: 14.12.2022)
6. Міста України, які повністю зруйнувала російська армія. *Сервісний портал «Visit Ukraine.today» від 19 травня 2023* <https://visitukraine.today/uk/blog/1874/ukrainian-cities-completely-destroyed-by-the-russian-army> (дата звернення: 19.05.2023).
7. Проект Концепції меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни Київщини до 2026 року. Засідання Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики ВРУ від 4 жовтня 2023 року. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34717.pdf> (дата звернення: 19.05.2023).

8. Список загиблих журналістів. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/infographics/spysok-zagybylyh-zhurnalistiv-i45958> (дата звернення: 27.11.2023)
9. Шиян О. Не забувати і не травмувати. Як змінюється туризм в Україні та створюють маршрути пам'яті війни. *Інтернет-видання «Захід.нет» від 6 вересня 2023*. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/туризм (дата звернення: 06.09.2023)
10. Aron L. Opinion See occupied Mariupol, where dread and suspicion reign. May 3, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2023/05/03/mariupol-occupied-photos-dread-suspicion/> (accessed: 03.05.2023)
11. Bohdan A. „Ścieżka pamięci” dla turystów w Buczy. Jaka jest główna idea projektu? *Fundacja Tygodnika «Wprost Ukraine» від 15.06.2023*. URL: <https://www.wprostukraine.eu/ua/novini/10718578/marshryt-pamyati-dlya-tyrystiv-y-bychi-yakiji-osnovniji-zadym-proyekty.html>. (accessed: 03.07.2023)
12. France posthumously awards journalist Arman Soldin, killed in Ukraine, the Legion d'Honneur. *European information channel «Euronews»*. *Jule, 14, 2023*. URL: <https://www.euronews.com/2023/07/14/france-posthumously-awards-journalist-arman-soldin-killed-in-ukraine-the-legion-dhonneur> 9 (accessed: 03.05.2023)
13. Gall Carlotta 'They shot my son. I was next to him. It would be better if it had been me. *Daily newspaper «The New York Times»*, *April 11, 2022*. <https://www.nytimes.com/interactive/2022/04/11/world/europe/bucha-terror.html> (accessed: 11.04.2022)
14. Llobera Marcos Memory at your feet: Modeling the agency of past trails. *Journal of Archaeological Science: Reports*. Volume 29, February 2020, URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352409X19306315> (accessed: 12.11.2023)
15. Nagorna L., Concept «place of memory» in the system of memory studies. *Regional history of Ukraine*. K. Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2014. Issue 8. 55–74 pp. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/237600268.pdf>
16. Nosova H. Memory versus history by P. Nora. Why and how? (History of philosophy). *Multiversum. Philosophical almanac*. Vol. 2 No. 2 (2020). URL: <https://multiversum.com.ua/index.php/journal/article/view/399> (accessed: 23.12.2020)

UDC 070/910.4(477.74):177

DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2023.29.300634>

«PATHS OF MEMORY»: REALITIES AND PROSPECTS OF THE DOMESTIC TOURISM OF UKRAINE IN THE VIEW OF THE MEDIA

Alina Zadorozhnia

PhD (Political Science), Associate Professor
Department of Journalism, Advertising and Media Communications
Faculty of Journalism, Advertising, and Publishing
Odesa I. I. Mechnikov National University,
e-mail: alizador@onu.edu.ua

The article is devoted to the memorialization of the places that became some evidence of the Russian military crimes during their full-scale invasion of Ukraine. This publication is about the cities, villages, and streets where the blood of the Ukrainian military and civilians was suffered at the hands of the occupiers. It was proposed that some of these places (locations, complexes and trails) may create «Paths of memory».

All of them should be included in the national tourist routes and in the programs of the country's tourist operators. Thus, Ukrainians would be able to pay tribute to the memory of their fallen compatriots and to demonstrate the steadfastness of one nation and to testify the fact of the criminal actions of another nation to foreign visitors. This is necessary that history doesn't happen again.

There is an analysis of journalistic materials which were talking about the initiative of the paths of memory creation, places of widespread destruction of the buildings, infrastructure and about more important question – the killing of the population of Ukraine. The current situation of the objects, and present photo evidence, were considered in mass media that were investigated.

Keywords: paths of memory, russia's war against Ukraine, domestic tourism.

REFERENCES:

1. Hychko, Marta (2023). «Pytannya bolyuche»: u Radi nazvaly naseleni punkty, yaki Ukrayina mozhe ne vidbuduvaty [«The painful issue»: the Council named settlements that Ukraine may not rebuild]. *Informatsiyne ahent-stvo «Unian» vid 12 zhovtnya 2023*. URL: <https://www.unian.ua/society/pitannya-bolyuche-u-radi-nazvali-naseleni-punkti-yaki-ukrajina-mozhe-ne-vidbuduvati-12422580.html> (accessed: 12.10.2023) [In Ukrainian].

2. Ekskursiya, yaka nikoly ne vidbudet'sya»: u L'vovi performans v pam'yat' pro vbytykh ditey (2022) [An excursion that will never happen: a performance in Lviv in memory of the murdered children]. Informatsiyne ahent-stvo «Ukrinform» vid 01 chervnya 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3497292-ekskursia-aka-nikoli-ne-vidbudetsa-u-lvovi-performans-v-pamat-pro-vbitih-ditej.html> (accessed: 01.06.2022) [In Ukrainian].
3. Kontseptsiya vidviduvannya mist's pam'yati rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny. (2022) [The concept of visiting memorial sites of the Russian-Ukrainian war]. Informatsiyne ahentstvo «Ukrinform» vid 14 veresnya 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3569613-koncepcia-vidviduvanna-misc-pamati-rosijskoukrainskoi-vijni.html> (accessed: 12.10.2023) [In Ukrainian].
4. Kotsan, K. (2022). Ukrayins'ki hidy proponuyut' turystychni ekskursiyi mistamy, yaki postrazhdaly vid viyny [Ukrainian guides offer tourist excursions to cities affected by the war]. U merezhi ideyu rozkrytykuvaly. Zhurnal velykoho mista «BZH» vid 16 serpnia 2022. URL: <https://bzh.life.ua/mesta-i-veshi/visit-ukraine-ekskursiyi-bucha-irpin/> (accessed: 12.11.2023)
5. Maksymenko, O. (2022). Ekskursiya mistom-pryvydom. Yak zvil'nenyy Kherson vyzhyvaye pid obstrilamy [Excursion through a ghost town. How liberated Kherson survives shelling]. Internet-vydannya, hazeta «Novynarnia» vid 14 hrudnya 2022. URL: <https://novynarnia.com/2022/12/14/ekskursiya-xerson> (accessed: 14.12.2022) [In Ukrainian].
6. Mista Ukrainy, yaki povnisty zruynuvala rosiys'ka armiya. (2023) [Cities of Ukraine that were completely destroyed by the Russian army]. Servisnyy portal «Visit Ukraine. today» vid 19 travnya 2023 <https://visitukraine.today/uk/blog/1874/ukrainian-cities-completely-destroyed-by-the-russian-army> (accessed: 19.05.2023). [In Ukrainian].
7. Proyeht Kontseptsiyi memorializatsiyi pam'yatnykh mist's rosiys'ko –ukrayins'koyi viyny Kyivshchyny do 2026 roku (2023) [Concept project of the memorialisation of the sites, affected by the Russian-Ukrainian war, in Kyiv region until 2026]. Zasadannya Komitetu z pytan' humanitarnoyi ta informatsiynoyi polityky VRU vid 4 zhovtnia 2023 roku. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34717.pdf> (accessed: 19.05.2023) [In Ukrainian].
8. Spysok zahyblykh zhurnalistiv. (2023). [List of dead journalists]. Instytut masovoyi informatsiyi. URL: <https://imi.org.ua/infographics/spysok-zagyblyh-zhurnalistiv-i45958> (accessed: 27.11.2023) [In Ukrainian].
9. Shyyan, O. (2023). Ne zabuvaty i ne travmuvaty Yak zminuyet'sya turyzm v Ukrayini ta stvoryuyut' marshruty pam'yati viyny [Do not forget and do not injure. How tourism is changing and war memorial routes are creating in Ukraine]. Internet-vydannya «Zakhid.net» vid 6 veresnya 2023. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/turyzm (accessed: 06.09.2023) [In Ukrainian].

10. Aron, Leon (2023). Opinion See occupied Mariupol, where dread and suspicion reign. May 3, 2023. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2023/05/03/mariupol-occupied-photos-dread-suspicion/> (accessed: 03.05.2023) [In English].
11. Bohdan, A. (2023). Shlyakh pam'yati» dlya turystiv u Buchi. Yaka holovna ideya proektu [«Path of memory» for tourists in Bucha. What is the main idea of the project?]. Fundacja Tygodnika «Wprost Ukraine» vid 15.06.2023. URL: <https://www.wprostukraine.eu/ua/novini/10718578/marshryt-pamyati-dlya-tyrystiv-y-bychi-yakiji-osnovniji-zadym-proyekty.html>. (accessed: 03.07.2023) [In Polish].
12. France posthumously awards journalist Arman Soldin, killed in Ukraine, the Legion d'Honneur. (2023). European information channel «Euronews». Jule, 14, 2023. URL: <https://www.euronews.com/2023/07/14/france-posthumously-awards-journalist-arman-soldin-killed-in-ukraine-the-legion-dhonneur> 9 (accessed: 03.05.2023) [In English].
13. Gall, Carlotta. (2022). 'They shot my son. I was next to him. It would be better if it had been me. Daily newspaper «The New York Times», April 11, 2022. <https://www.nytimes.com/interactive/2022/04/11/world/europe/bucha-terror.html> (accessed: 11.04.2022) [In English].
14. Llobera, Marcos (2020). Memory at your feet: Modeling the agency of past trails. Journal of Archaeological Science: Reports. Volume 29, February 2020, URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352409X19306315> (accessed: 12.11.2023) [In English].
15. Nagorna, L. (2014), Concept «place of memory» in the system of memory studies. Regional history of Ukraine. K. Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2014. Issue 8. 55-74 rr. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/237600268.pdf> [In English].
16. Nosova, H. (2020). Memory versus history by P. Nora. Why and how? (History of philosophy). Multiversum. Philosophical almanac. Vol. 2 No. 2 (2020). URL: <https://multiversum.com.ua/index.php/journal/article/view/399> (accessed: 23.12.2020) [In English].